

20-May, 2025-yil

OZODLIKDAN MAHRUM ETISH MUASSALARIDA SAQLANAYOTGAN SHAXSLARNING SAYLASH HUQUQINI TA'MINLASHNING HUQUQIY ASOSLARI

*O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi
Akademiyasi 3-o'quv kursi kursanti, safdor*
Murtazoyev Ozodbek Odilbek o'g'li

Annotatsiya: Bitiruv malakaviy ishida ozodlikdan mahrum etish muassasida saqlanayotgan shaxslarning saylash huquqini ta'minlash mexanizmini takomillashtirish bo'yicha fikr va mulohazalar, ushbu soada amalga oshirilayotgan chora tadbirlar va ularning o'ziga xos xususiyatlari, shuningdek O'zbekiston Respublikasi milliy qonunchiligini o'rganib chiqish va ozodlikdan mahrum etish muassasida saqlanayotgan saylash huquqini taminlashniong chet el davlatlardagi tajribasi va xalqaro darajdagi ahamiyatidan kelib chiqqan holda taklif va tavsiyalarni ishlab chiqish.

Ozodlikdan mahrum etish muassalarida saqlanayotgan shaxslarning saylash huquqini ta'minlashning huquqiy asoslari va o'rni. Ozodlikdan mahrum etish muassasalarida saqlanayotgan shaxslarning saylov huquqi, huquqshunoslik va demokratik prinsiplar nuqtai nazaridan jiddiy muammolarga sabab bo'ladigan masaladir. Jamiyatda bu masalaning ijtimoiy, siyosiy, va huquqiy kontekstda ko'rib chiqilishi muhimdir. Shu sababli, bu mavzuni ilmiy yondashuvda, avvalo, saylov huquqi, huquqlarni cheklash tamoyillari va jinoyatga oid qonunlarni tahlil qilish zarur. Saylov huquqi: umumiy tamoyillar va mohiyati: Saylov huquqi, har bir fuqaroga o'z fikrini ifodalash, boshqaruv tizimini tanlash va jamiyatdagi qarorlar jarayonida qatnashish huquqini beruvchi muhim inson huquqidir. Bu huquq, umuman olganda, fuqarolarning davlatning boshqaruv tizimiga ta'sir ko'rsatish imkoniyatini ta'minlaydi. Biroq, saylov huquqi nafaqat saylovlar jarayonida ovoz berish huquqi, balki fuqarolik jamiyatining faol a'zosi sifatida o'z huquq va erkinliklarini to'liq amalga oshirishni anglatadi.

Saylov huquqi demak, davlat tomonidan ma'lum shartlar asosida barcha fuqarolar uchun kafolatlangan asosiy huquqlardan biridir. Buning huquqiy asoslari ko'p hollarda xalqaro huquq, konstitutsiyalar va ichki qonunchilikda mustahkamlanadi.

Ozodlikdan mahrum etish muassasalarida saqlanayotgan shaxslarning saylov huquqi: Ozodlikdan mahrum etish muassasalarida saqlanayotgan shaxslarning saylov huquqi masalasi, turli huquqiy tizimlarda adolat, inson huquqlari va jinoyatchilikka nisbatan siyosatga aloqador masalalardan biridir. Ko'plab davlatlarda jinoiy huquqning maqsadi faqat jinoyatlarni jazolash emas, balki jinoyatchilarning ijtimoiy va ahloqiy

20-May, 2025-yil

reabilitatsiyasini ta'minlashdir. Biroq, saylov huquqi, ayrim davlatlarda, mahkumlar tomonidan amalga oshirilgan jinoyatlar asosida cheklanishi mumkin.⁵

Bu masala, nafaqat huquqiy, balki etik masalalarga ham oiddir. Jinoyat sodir etgan shaxslarning jamiyatga qilingan zararlarini to'ldirishga qaratilgan jazolarni o'tash jarayonida, ular haligacha fuqarolar sifatida qonuniy huquqlaridan mahrum bo'lishi mumkin.

Jinoyat qonunchiligida saylov huquqining cheklanishi:

Mahkumlarning saylov huquqi ba'zi davlatlarda o'rnatilgan normativ huquqiy cheklovlar bilan tartibga solinadi. Bu cheklovlar, ko'pincha, og'ir jinoyatlar (masalan, qotillik, terrorizm, inson savdosi)ni sodir etgan shaxslarning saylovda ishtirok etishlarini taqiqlashni o'z ichiga oladi. Bunday huquqiy tartiblar, ko'plab demokratik davlatlarning saylov qonunchiligida asos sifatida tan olinadi, chunki jinoyat sodir etgan shaxslarning saylov huquqlarini cheklash, jamiyatning adolat, xolislik va xavfsizlikka bo'lgan ehtiyojini ta'minlashga qaratilgan deb hisoblanadi.

Xalqaro huquq va inson huquqlari: mahkumlarning saylov huquqi

Xalqaro huquqda, ayniqsa BMTning Inson Huquqlari Umumjahon Deklaratsiyasi va Fuqarolik va Siyosiy Huquqlar To'g'risidagi Xalqaro Paktda, barcha fuqarolar uchun saylov huquqi kafolatlanadi. Fuqarolarning siyosiy huquq va erkinliklarini himoya qilish mexanizmlari yaratilgan va ular amalda samarali joriy etilmoqda. Mamlakatda besh mingdan ziyod nodavlat notijorat tashkilotlar faoliyat yuritmoqda. Jamiyat va davlat qurilishi sohasida siyosiy partiyalarning roli sezilarli darajada oshdi. Mustaqil ommaviy axborot vositalari, fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari rivojlanib bormoqda. Ular aholining siyosiy, ijtimoiy faolligini oshirish, mamlakatni demokratik yangilash va modernizatsiya qilishning qudratli omili bo'lib xizmat qilmoqda.⁶ Ushbu hujjatlarning 25-moddasida aytilganidek, "Har bir fuqaroning davlatdagi boshqaruvni tanlashda ishtirok etish huquqi mavjud bo'lishi kerak."⁷ Biroq, bu huquq, ba'zi hollarda, mamlakatlar tomonidan jinoyat sodir etgan shaxslarga nisbatan cheklanishi mumkin. Shu bilan birga, xalqaro huquqning asosiy tamoyillaridan biri — inson huquqlarining tiklanishi va reabilitatsiya tamoyilidir. Bu tamoyil, mahkumlarning saylov huquqini tiklash va reabilitatsiya qilishning muhim jihatidir.

Mahkumlarning saylov huquqini ta'minlashning huquqiy asoslari va o'rnini

Mahkumlarning saylov huquqini ta'minlashda, quyidagi huquqiy asoslar va prinsiplar muhim rol o'ynaydi:

Konstitutsiyaviy prinsiplar: Har bir fuqaroning saylov huquqi, ko'plab demokratik davlatlarning konstitutsiyalarida kafolatlangan. Bu, fuqarolarning siyosiy huquqlarini ta'minlashni, saylovda ishtirok etishni va o'z fikrini ifodalashni anglatadi.

⁵

http://kun.uz/94400920?utm_source=uznet.press&utm_medium=topic&utm_campaign=self

⁶ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 01.05.2008 yildagi PF-3994-son <https://www.lex.uz/uz/docs/-1393953?ONDATE=28.09.2020>

⁷ INSON HUQUQLARI UMUMJAHON DEKLARATSIYASI (BMT Bosh Assambleyasining 1948-yil 10-dekabrdagi 217 A (III) Rezolyutsiya bilan qabul qilingan)

20-May, 2025-yil

Jinoyat huquqidagi islohotlar: Jinoyat qonunlari, jinoyatchilarning ijtimoiy integratsiyasini ko‘zda tutgan holda, saylov huquqlarini tiklashni ko‘rib chiqishi kerak. Odatda, ayrim davlatlarda faqat eng og‘ir jinoyatlar uchun saylov huquqi cheklanadi, lekin kichik jinoyatlar yoki iqtisodiy jinoyatlar uchun bu cheklovlar o‘rnatilmagan.

Reabilitatsiya va ijtimoiy qayta integratsiya: Mahkumlarni saylov huquqi bilan ta‘minlash, ularning ijtimoiy qayta integratsiyasining bir qismi sifatida ko‘rilishi mumkin. Bu, mahkumlarga o‘zlarining fuqarolik huquqlarini tiklash orqali jamiyatga qaytish jarayonida yordam beradi.

Saylov huquqini ta‘minlashning jamiyatdagi o‘rni

Mahkumlarning saylovda ishtirok etishi, nafaqat ularning shaxsiy huquqlarini tiklash, balki jamiyatning demokratik jarayoniga qo‘shilishining ramzi hisoblanadi. Saylov huquqi, fuqarolarning davlat boshqaruviga ta‘sir ko‘rsatish imkoniyatini beradi va ular jamiyatdan chetlatilgan holda, o‘z huquqlarini amalga oshira olishlari kerak.

Jamiyat uchun bu masala shuningdek, adolat va tenglik tamoyillarini ta‘minlashni, hamda fuqarolarning siyosiy huquqlarini himoya qilishni anglatadi.

Ozodlikdan mahrum etish muassasalarida saqlanayotgan shaxslarning saylov huquqini ta‘minlashning huquqiy asoslari, xalqaro huquq va ichki qonunchilikda mustahkamlangan bo‘lib, bu huquqni cheklash yoki tiklashni ta‘minlash masalasi ko‘p jihatdan demokratik qadriyatlar, inson huquqlari va jinoyat qonunlari tamoyillari bilan bog‘liqdir. Shuningdek, bu masala, mahkumlarning reabilitatsiyasi, ijtimoiy qayta integratsiyasi va jamiyatga qaytish jarayonlarini qo‘llab-quvvatlashning muhim qismidir.

Demokratik jamiyatning ajralmas komponenti sifatida tan olingan saylov huquqi, inson huquqlari tizimida o‘ta muhim ijtimoiy-siyosiy institut sifatida e‘tirof etiladi. Ushbu huquqning universalligi va ajralmasligi prinsipidan kelib chiqqan holda, erkinlikdan mahrum etilgan shaxslarning ham saylov huquqiga egalik masalasi zamonaviy huquqiy diskursda dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, mahkumlarning saylov huquqi bilan bog‘liq qonunchilik me‘yorlarini o‘rganish nafaqat milliy huquqiy makon, balki xalqaro huquqiy standartlar asosida ham yondashuvni taqozo etadi.

Erkinlikdan mahrum etilgan shaxslarning saylov jarayonida ishtirok etish masalasi — ya‘ni, ular uchun passiv va aktiv saylov huquqlarining mavjudligi yoki cheklanishi — ko‘plab mamlakatlarda turlicha yondashuvlar asosida tartibga solinadi. Ayrim yurisdiksiyalarda bu huquq mutlaq tarzda cheklansa, boshqalarida esa huquqiy differensializatsiya asosida, jinoyatning og‘irlik darajasi, hukm muddati yoki boshqa mezonlar e‘tiborga olingan holda, qisman amalga oshiriladi.

Xalqaro standartlarga ko‘ra, ayniqsa, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakti (ICCPR), Yevropa Inson huquqlari konvensiyasi (ECHR) hamda Inson huquqlari bo‘yicha Yevropa Sudi (ECtHR)ning tegishli presedent huquqi bu masalaga nisbatan aniq va puxta yondashuvni belgilab bergan. Xususan, “Hirst v. United Kingdom (No. 2)” ishida

20-May, 2025-yil

Yevropa sudi har qanday avtomatik va umumiy saylov huquqi taqiqlari demokratik jamiyat tamoyillariga zid ekani yuzasidan muhim tamoyillarni ilgari surgan.⁸

O‘zbekiston Respublikasi konstitutsiyaviy tizimida esa saylov huquqining kafolatlanishi fuqarolik institutlarining rivojlanishi va fuqarolik jamiyatining shakllanishi uchun muhim omil sifatida e’tirof etiladi. Shu bilan birga, Amaldagi qonunchilikka binoan, qasddan sodir etilgan jinoyat uchun ozodlikdan mahrum etilgan shaxslarga saylov huquqining berilmasligi masalasi mavjud bo‘lib, bu xalqaro huquq standartlari bilan solishtirilganda muayyan ziddiyatlarni keltirib chiqaradi. Bu esa, o‘z navbatida, milliy qonunchilikni xalqaro majburiyatlarga muvofiqlashtirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Shu jihatdan olib qaralganda, mahkumlarning saylov huquqiga doir qonunchilik me’yorlarini tahlil qilish, ular ustidan amaliyotda qo‘llanilishi va xalqaro huquq bilan muvofiqlik darajasini aniqlash — bugungi huquqiy islohotlar davrida nihoyatda dolzarb masala sifatida ko‘rilmoqda. Ma’lumki, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab fuqaroning saylov huquqlari va erkinliklari mavzusi nufuzli xalqaro tashkilotlar jiddiy shug‘ullanadigan masalaga aylandi. Bugunga kelib dunyoda saylov huquqlari va erkinliklarini ta’minlash, erkin demokratik adolatli saylovlarni tashkil etish va o‘tkazish sohasiga doir 20 dan ziyod xalqaro huquqiy hujjatlar, standartlar mavjud. Bunda xalqaro saylov standartlari deganda, saylov jarayonini tashkil qilish va o‘tkazish bilan bog‘liq bo‘lgan ustuvor (rahbariy), umume’tirof etilgan prinsip va qoidalar yig‘indisi tushuniladi. Universal xalqaro saylov standartlari o‘z ichiga nimalarni qamrab oladi? Barcha davlatlarga nisbatan tatbiq etilishi mumkin bo‘lgan xalqaro saylov standartlari universal deb ataladi. Odatda, bunday hujjatlar BMT kabi universal xalqaro tashkilotlar tomonidan qabul qilinib, ular davlatlar tomonidan tan olinadi. Bunday standartlarni belgilab beruvchi dastlabki hujjat bu Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasidir.

Ushbu xalqaro hujjatning 21-moddasida quyidagi qoidalar aks etgan: “Har bir inson bevosita yoki erkin saylangan vakillari orqali o‘z mamlakatini boshqarishda qatnashish huquqiga ega. Xalq irodasi hukumat hokimiyatining asosi bo‘lishi lozim; bu iroda davriy va soxtalashtirilmagan, umumiy va teng saylov huquqidan yashirish ovoz berish yo‘li bilan yoki ovoz berish erkinligini ta’minlaydigan boshqa teng qiymatli shakllar vositasida o‘tkaziladigan saylovlarda o‘z aksini topishi lozim”.

⁸ European Court of Human Rights (ECHR) (Grand Chamber): Case of Hirst v. The United Kingdom (No.2)
Published online by Cambridge University Press: 27 February 2017